

„ЕДУКАЦІЙНІ ФУНДУШІ” ЯК ФОРМИ ДОБРОЧИННОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ХІХ ст.

Поняття „едукативний фондус” окреслювало в ХІХ столітті кошти, які виділялися заможними представниками польської громади західних губерній для створення навчальних закладів. Варто відзначити, що такі добродієві пожертви часто стають предметом дослідження як українських, так і польських науковців (Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ-першій половині ХХст.: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 156с). Така зацікавленість може бути пояснена не лише загальним пошуканням історико-педагогічних досліджень, а й тим, що Волинь у ХІХ столітті залишалася регіоном, де законодавчі акти російського Міністерства освіти (починаючи з „Попередніх правил народної освіти”, Статуту 1828 року, і закінчуючи „Статутом гімназій і прогімназій” 1871 року) не знаходили своєї реалізації вповні. Польська громада прагнула самостійно вирішувати питання структури, розташування, рівня, змісту та форм діяльності навчальних закладів для жителів Волині – як поляків, так і українців.

Безумовно, найбільші едукативні фондуси того часу припадали на Кременецький (Волинський) ліцей. Завдяки невтомній бурхливій діяльності Тадеуша Чацького цей навчальний заклад за неповних 10 років піднявся до рівня ліцею, почавши з гімназійних програм. Звісно, такий ріст вимагав серйозних добродієвних капіталовкладень, якими й стали едукативні фондуси. Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Правобережній Україні з боку уряду виділялися досить скупі кошти. Така само ситуація, власне, спостерігалася й на Лівобережжі, однак просвітницькі традиції т.зв. „Південно-Західної Росії” передбачали збереження наявної системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть, починаючи з єзуїтських навчальних закладів. Тому польська шляхта, керуючись принципом дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи його добродієвній діяльності, брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів різного рівня (Сбитнев І.М. Записки Івана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских. – К., 1887. – 94с).

Фундатор при цьому брав на себе певні зобов'язання і нестача фондусів могла бути поставлена йому в провину. На Лівобережжі була трохи інша ситуація: там навіть у другій половині ХІХ століття лише смотрителі чітко окреслювали суму добродієвних внесків, які зобов'язували жертвувати на гімназію чи училище.

Таємний радник і кавалер Білого орла і св.Станіслава І-го ступеня, Тадеуш Чацький ще в дитинстві виявив неабияку добродієвність, віддаючи свої кишенькові гроші вчителю, якого він спеціально найняв для навчання сиріт (монографія).

З приводу коронації імператора Павла I у 1797р. Т.Чацький від імені польської громади краю подав прохання, яке коротко можна звести до такого: 1) помилувати поляків – учасників костюшківського повстання; 2) повернути шляхті її привілеї; 3) зберегти польську систему місцевого самоврядування (сеймики); 4) дати дозвіл на вибори маршалків та суддів із середовища польської громади, а також дозволити судочинство польською мовою (Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских. – К., 1887. – 94с).

Результатом виконання вказаного прохання, з одного боку, стало звільнення Т.Костюка та інших учасників повстання з петропавловської в'язниці та місць заслання, з іншого ж – розширило можливості щодо створення системи польського шкільництва в західних губерніях.

Олександр I призначив Т.Чацького генеральним візитатором згаданих губерній, що стало початком формування системи едукаційних фондушів. Для влаштування волинської гімназії у Кременці в 1803р. було зібрано 415 455 злотих (близько 62 320 руб.). Т.Чацький став справжнім проповідником доброчинності. Його промови й звертання, аргументовані й патріотичні, дали змогу зібрати таку кількість едукаційних фондушів, що за 10 років дозволило відкрити 85 прихідських училищ на Волині, 26 – на Поділлі, 15 – в Київській губернії.

У 1803р. на зібранні волинського католицького духовенства Т.Чацький досяг згоди з ними про утримання власним коштом школи при кожному костьолі в губернії.

Особливу форму едукаційних фондушів становили заповіти. Деякі з фундаторів, заповідаючи певні суми парафії, розпоряджалися про призначення частини з них на утримання вчителів і костьольних шкіл (Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских. – К., 1887. – 94с).

Крім фондушів повітових училищ, візитатор заснував подушний едукаційний фондуш – по 1 рублю асигнаціями з кожної ревізької душі. Разом цей фондуш склав 46 200 руб. На ці кошти в Києві засновувалася гімназія; у Вінниці ж шляхта створила свій едукаційний фондуш (15 000 руб.) – на гімназію і училища Поділля.

Т.Чацький запропонував відкрити гімназії в кожному з центрів трьох губерній – Житомирі, Вінниці, Києві. В них планувалося викладати: мови (польську, російську, французьку), польську літературу, історію та географію; право, математику, фізику; практичну механіку, історію природи, ботаніку, городництво, рільництво; хімію та хірургію; верхову їзду та конярство. Що стосується ботаніки, то при кожній парафіяльній школі, приходському училищі чи гімназії, за пропозицією Т.Чацького, мали утримуватися дослідні ділянки, а у Вінниці планувалося створити ботанічний сад, центральний для всіх трьох губерній (Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów, 1923).

Однак, оскільки програма для гімназій, запропонована візитатором, нагадувала за складністю університетський курс, то з часом наміри Т.Чацького щодо польського шкільництва на Волині скорегувалися і представляли наступну структуру:

1. У м.Кременці, з огляду на пристосованість і придатні засоби навчання в поезуїтських маєтностях, створити науковий центр краю. Тут засновувалася гімназія університетського рівня, інститут гувернанток, школа народних учителів, механіків і хірургів (для підготовки спеціалістів проміжного між лікарем та фельдшером рівня).

2. В інших великих містах, в т.ч. Житомирі, Новограді-Волинському, Любарі, Овручі, – повітові школи з восьмирічним курсом навчання та програмами, близькими до гімназійних.

3. У невеликих містах та містечках – елементарні школи.

Така структура була викладена в спеціальному розпорядженні візитатора по своєму навчальному округу від 18 травня 1803р. та в невеликій, написаній ним же брошурі “Про гімназії у Волинській губернії та інших чужих землях Встановлене Представлення Тадеушем Чацьким візитатором у році 1803 у грудні” (Osiński A. O zyciu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazium Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku. – Krzemieniec, 1816. – 414s). У параграфі 38 згаданого розпорядження для заснування гімназії поставлені були наступні умови:

- а) принаймні шість класів;
- б) стільки ж старших професорів;
- в) чотири молодших професори.

Перші два класи вважаються при цьому повітовою школою, чотири інших – власне гімназійними (Д.Бовуа дотримується тої точки зору, що така структура шкільництва була на користь Кременецькому ліцею і суперечила засадам Едукаційної Комісії: “Кременець – спочатку як гімназія, а з 1818р., після смерті Т.Чацького, ліцей – ним і його наступником Ф.Плятером тлумачилася як твердиня полоністики. На жаль, єдина. Чацький концентрує все фінансування у Кременці, за кошт інших шкіл на Україні. Сам факт такої концентрації суперечить віленським засадам, які продовжили думки Едукаційної Комісії про широку освіту. Ця концентрація поєднана з розумінням освіти як привілею виключно шляхетського. Чацький ввів спеціальні програми, що суперечили засадам КЕН. Дуже елітні, з фехтуванням, кінною їздою, танцями. І мовами. Бо в його розумінні, то були інструменти, придатні для світського життя. Йшлося про зіткнення двох систем освіти: демократичного укладу з віленського боку, і шляхетського, суто поведінкового, з боку кременецького” [Nie poluję na mity: Z prof. D.Beauvois rozmawia Jan Strękowski [w:] Nowe książki. – №3, 2000. – S.5-6.]).

Кожна з нововідкритих шкіл вимагала все нових і нових коштів на утримання, а відтак – збільшення фондів (За кілька років до січневого повстання 1831р. була зроблена спроба обліку фондів, виділених шляхтою для волинських шкіл. Окрім статистичних даних щодо коштів, ці відомості дозволяють визначити кількість шкіл на території Волині та можливість їх

фінансування. Так, серед вказаних у переліку навчальних закладів, що фондувалися приватними особами, знаходилися школи у Житомирі, Чуднові, Троянові, Кодні, Івниці, Топорищах, Тригір'ї (Житомирський повіт); Овручі і Народичах (Овруцький повіт); Новограді-Волинському, Любарі (Новоград-Волинський повіт) [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997]). Спроби Т.Чацького розширити інститут фундаторства спричинили до низки скарг на його освітню діяльність на Волині, щодо методів організації шкільництва та фінансових зловживань (Неоднозначні оцінки діяльності Т.Чацького як організатора освіти на Волині виникають і в сучасних істориків освіти. Так, Д.Бовуа [D.Beauvois. Szlachta polska na Wolyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. – Wrocław, 1991] вважає рівень заснованого Т.Чацьким Кременецького ліцею недостатнім для університету; він же піддає сумніву значущість фондусів, які вдалося зібрати візитаторові), які, однак, не завадили розвиткові Кременецького (Волинського) ліцею до рівня найзначнішого навчального закладу для поляків Волині у ХІХ столітті (D.Beauvois. Szlachta polska na Wolyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. – Wrocław, 1991).

Після польського повстання 1831 року питання про едукативні фондуші намагалися розв'язати таким чином, щоб автоматично передати їх для утримання російських навчальних закладів Південно-Західного краю.

11 червня 1832р. генерал-губернатор Волинської, Подільської та Київської губерній В.В.Левашов представив міністру освіти Росії Карлу Левену свій проект реформування освіти в краї, що складався з трьох частин:

а) перетворення частини польських навчальних закладів у російські там, де дозволяють засоби навчання;

б) створення додаткової мережі російських навчальних закладів різних рівнів;

в) забезпечення всіх навчальних закладів російськими вчителями.

Російський уряд надавав цьому проекту досить серйозного значення, оскільки йшлося про зміцнення впливу на донедавна польську територію. В липні 1832р. міністр К.Левен представив основні положення запропонованого проекту особисто імператорові. Беручи до уваги опір польського духовенства та інтелігенції розбудові російськомовної системи освіти на території Правобережної України, міністр звернув увагу Миколи І на дві основні перешкоди становленню російської освіти в краї. По-перше, прибутків з поєзуїтських маєтностей, котрими користувалися для своїх потреб польські навчальні заклади, не вистачало для відкриття бажаної кількості російських шкіл. Фундатори продовжували підтримувати навчальні заклади на Волині, але значна їх частина не поновила своїх зобов'язань після перефінансування шкіл з польських на російські. Польські магнати, що фінансували значну частину навчальних закладів, спиралися при цьому на царський указ від 21 грудня 1807р., за яким „всі фондуші університетові і школам, йому підлеглим, стають раз і назавжди власністю їх же і не можуть бути обернені на інші цілі; над відповідністю їх використання наглядають куратор та міністр освіти” (ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.213, арк.26).

З числа шляхтичів, котрі відмовилися надавати фінансову підтримку російським навчальним закладам, були і подавці значних у минулому пожертв. У Житомирському обласному архіві зберігся лист міністра освіти графа К.Левена до волинського губернатора А.П.Римського-Корсакова: „Поміщиця Волинської губернії Новоград-Волинського повіту Анна Валевська, уроджена Карвіцька, звернулася до мене з проханням, що мати її, Франціска Карвіцька, зробила два записи: один 1.09.1803р., котрим зобов'язалась платити щорічно на утримання при Волинському ліцеї інституту гувернанток по 75 руб.ср.; а другий 24.01.1804р, котрим прийняла на себе зобов'язання платити по 75 руб.ср. на користь повітового училища, що існувало в м.Любарі (Про пожертву на повітове училище згадувалося вище), – на бібліотеку, город та фізичні інструменти. Обидва записи не відповідають уже тій меті, для котрої вони були зроблені тому, що інститут гувернанток донині не існує, а любарське училище скасоване; то вона, Валевська, просить про скасування обох записів”.

У зв'язку з рішенням фундаторки, міністр звернувся до неї з проханням: „...чи не згодна вона з любові до громадської користі продовжувати добродійну справу перенесенням фондушу на училище, що має відкритися в повітовому місті Новоград-Волинську, замість скасованого любарського” (ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.29. До новоград-волинської повітової школи була передана частина бібліотеки скасованої польської гімназії у Межиріччі Корецькому [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997]).

Анульовано було також фінансову допомогу, що надходила від графа Нереуша Олізара, колишнього дійсного таємного радника і члена Едукаційної Комісії на Волині. І хоча міністр освіти вважав, що після скасування Кременецького ліцею пожертвування „...залишиться і в Києві для користі жителів Волинської і Подільської губерній і записи фундаторів не можуть бути порушені після переведення ліцею в Київ” (ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3), проте фондуш графа Н.Олізара становив виключення: „З останнього, однак, слід виключити пожертвований графом Олізаром на гошпіталь і хірургічний будинок при ліцеї капітал 21 000 000 руб.ср. з умовою, що він не може бути використаний на щось інше і в іншому місці, а в іншому випадку повернеться до фундатора чи його спадкоємців; але оскільки син покійного графа Олізара (Йдеться про Нарциса Олізара) замішаний у колишньому заколоті, то фондуша повертати йому не слід” (ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3).

Попечитель Київського навчального округу відзначає у звіті, що існували певні перешкоди збільшенню кількості народних училищ. Причини таких перешкод він вбачав, передусім, у тому, що місцеві громади не бажали збільшувати кошти на утримання училищ; самі ж училища потребували дедалі більшого. Крім того, громади прагнули передати утримання училищ на руки земств, а земства не мали належних сум для утримання цих навчальних закладів на відповідному рівні.

Загалом варто відзначити, що феномен земств у зв'язку з проблемою добродчинних пожертв залишається (попри наявність значної кількості історичної наукової літератури) не досить чітко окресленим. Останнє пов'язане з тим, що за своєю суттю земства не повинні були спеціально займатися акумулюванням добродчинних коштів; та й добродчинці не вбачали в земствах таку структуру, яка б доцільно розпорядилася їх статками на користь навчальних закладів. Земства, передусім, мали використовувати реальні наявні гроші та можливості у вигляді частини податків та спеціальних зборів на освіту. Але фактично земства повинні були залучати добродчинні пожертви, оскільки виділених державною казною чи місцевими громадами коштів не вистачало.

У випадку звіту 1887 року, то попечитель був цілком правий, коли зауважив, що місцеві громади, розміщені у заможних регіонах, могли б утримувати навчальні заклади своїм коштом, а не розраховувати на земства. Як приклад, він наводить Кобелякський повіт, значний за населенням і заможний за середнім рівнем маєтностей.

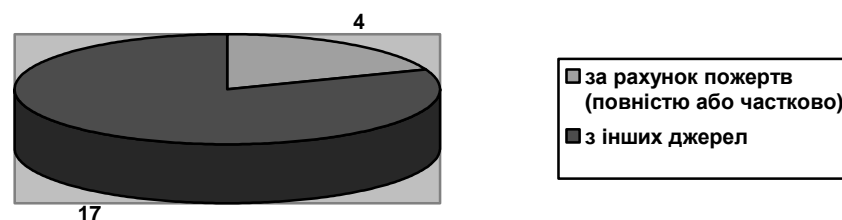
Можна простежити динаміку нововідкритих народних училищ та систему їх фінансування:

В Полтавському повіті – 5, з них три – на кошти місцевих громад та земства і два – за рахунок пожертв місцевих землевласників;

В Миргородському повіті – одне училище на кошти громади і земства, однак місцевий землевласник побудував для нього будинок.

У Лохвицькому повіті – земське училище відкрите на проценти від капіталу, який заповіла у 1878 році поміщиця Рубакова; цей капітал дає в рік 300 руб. відсотків, призначений на утримання особового складу училища

Загалом, як відзначив попечитель, у повіті було відкрито 21 училище і 11 церковно-приходських шкіл протягом 1887 року. З них фондовані повністю або частково (будинок, кошти на вчителя, заповіт на утримання персоналу) – 4.

Рис.1. Частка навчальних закладів серед нововідкритих у Полтавській губернії, що утримувались на добродчинні кошти в 1887 році.

Так само могло закритися якесь училище, якщо припинялися добродчинні пожертви місцевого землевласника або фундатора. Так, у Полтавському повіті закрилося у 1887 році Чутівське училище, оскільки померла поміщиця Н.К.Бабаніна, яка надавала училищу безплатне

приміщення. Особлива ситуація склалася в Гадяцькому повіті, де земство вимагало від сільської громади асигнувань 120 руб., але остання відмовила, оскільки вже витратила щорічно 350 руб. на утримання навчального закладу. Чи можна з останнього факту робити якісь узагальнюючі висновки? Безумовно так і безумовно ні. Загальна картина на Правобережжі була схожою, бо земства не витримували натиску потреб навчальних закладів, і якщо не знаходилося потужного доброчинника, то мусили закривати училища. У Кобеляцькому повіті було закрито училище за причини того, що поміщиця Барзакова припинила виділяти на нього кошти. Земства ж, якщо вимагали від сільських громад грошей, не завжди їх отримували. Очевидно, є сенс у такому разі говорити не про доброчинність, а про доброчинну повинність, оскільки важко сказати, як тлумачити виділення коштів на утримання шкіл та училищ сільськими громадами.

Попечитель тлумачить 1887 рік як один з найбільш вдалих для відкриття нових навчальних закладів у Київській, Подільській, Волинській губерніях. Але попечитель вбачав ще більші перспективи у цій сфері, оскільки можна було б відкрити ще кілька училищ на кошти графині Олександри Браницької на її колишніх маєтностях в Київській губернії; однак за правилами влаштування таких навчальних закладів на них вимагалось значне фінансування, то проти цього виступав начальник краю. Йдеться про те, що графиня хотіла відкрити ці училища для поповнення робітничої сили її фабрик і заводів кваліфікованими кадрами. Отже, з одного боку, це було б доброчинне пожертвування на розвиток освіти в краї, з іншого – цілі доброчинниці відповідали її прагненням здешевити підготовку робітників для своєї промисловості. Цей факт, окрім іншого, свідчить про те, що альтруїзм і доброчинність – різні категорії на рівні їх філософського та соціального значення.

Поміщиця, однак, очікуючи на вирішення питання з відкриттям училищ, не відмовляла використовувати відсотки з її капіталу, призначеного на освіту. Тому начальник краю розпорядився поки що віддати ці кошти церковно-приходським школам.

Існували доброчинці й для утримання двокласних сільських училищ. Так, при Пахомовському училищі Київської губернії місцевий волосний старшина влаштував для учнів заняття з гімнастики на власні кошти і висадив біля школи 250 дерев на свій кошт.

Доброчинці часто виплачували певні суми на ремонт шкільних споруд та класів. Так, у Таганському училищі Канівського повіту були відремонтовані приміщення коштом почесного блюстителя цього навчального закладу графа П.Д.Бутурліна; у Степанському цього ж повіту – за рахунок засновника училища п.Адельгейма, у Городищенському Черкаського повіту – коштом князів Воронцових, у Лебединському Чигиринського повіту – за рахунок почесного потомственного громадянина Бродського. Варто додати, що доброчинці могли отримати певні відзнаки та титули, які були закріплені законодавством: „почесний блюститель” та

„почесний громадянин”; останнім титулом і був нагороджений п.Бродський (на жаль, документи не вказують на його ініціали).

Попечитель серед інших узагальнень відзначає те, що часто добродійна справа не рушала з місця з причини відсутності особи, яка б об'єднала місцеву громаду для цієї справи. Так, Скуратівське двокласне сільське училище не могло вирішити питання про побудову нового приміщення, бо „не було особистості, яка б погодила міщан і дворян для спільної справи” [Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – С.21].

По-іншому вирішилося питання побудови приміщення в м.Хабному Радомишльського повіту. Тут місцевий землевласник А.А.Горватт і директор місцевої суконної фабрики побудували для двокласного училища будинок, при чому весь будівельний матеріал пожертвував поміщик; кошти на побудову вони виділили разом. У с.Чоповичі цього ж повіту одне з кращих училищних приміщень з усім обладнанням з'явилося завдяки засновниці цього училища О.П.Вангенгейм. Будова приміщення училища обійшлася їй в 5 000 руб.

Крім приватних осіб, іноді за обладнання навчальних закладів бралися підприємства. Так, одне з училищ Бердичівського повіту у м.Казатині утримувалося коштом товариства Південно-Західної залізниці.

В сільській місцевості училища та церковно-приходські школи часто потерпали від не уваги з боку сільських громад та від нестачі добродійних коштів. Як засвідчив попечитель Київського навчального округу, більшість сільських громад Чернігівської губернії ставляться до утримання навчальних закладів досить байдуже, а тому училищні будинки неремонтовані, із застарілим обладнанням. Коли школі не вистачало опалення, діти разом з книгами й зошитами приносили з собою хто поліно, хто кулик соломи і так опалювали класи. Але, як відзначив попечитель, „є й такі училища, де чорнило замерзає і пальці дітей у класі дубіють під час уроків; підлога в класних кімнатах майже ніколи не мисться, а тільки підмітається абияк; стіни й стеля дуже рідко біляться; від бруду, що наноситься за чобітьми й столами, утворюється маса пилюки, яка під час перерв піднімається з підлоги і витає у повітрі, проникаючи в очі й дихальні шляхи учнів” [Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – С.33].

Селяни при цьому дотримувалися досить специфічних поглядів на добродійність щодо сільських училищ: вони, як правило, не переймалися брудом та невлаштованістю класних приміщень, а тому вимоги училищних адміністрацій щодо внутрішнього упорядкування училищних будинків здаються їм розкішшю, яка не має нічого спільного з самим процесом навчання. Таке ставлення можна пояснити, окрім іншого, тим, що „найбідніша сільська школа порівняно зі звичайною селянською хатою може вважатися чистим і розкішним приміщенням” (Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – 118с).

Малоймовірно, щоб попечитель правильно визначив основну причину нехоті селян до добродійності у сфері освіти: головним, безперечно, було

фінансово-економічне становище середнього селянина, якого обкладали податками так, що на школу коштів не вистачало. Крім цього, навіть виділені сільською громадою кошти (чи їх загалом можна вважати добродійними, якщо віддавали їх селяни під примусом?) часто витрачалися недоцільно, йшли на те, щоб покрити „казенні” потреби.

Добродійців зараховували почасти до особового складу народних училищ – це стосується почесних блюстителів, почесних смотрителів та попечителів училищ. При цьому двокласними училищами Південно-Західного краю опікувалися почесні блюстители, а двокласними та однокласними „міністерськими” училищами – почесні смотрители. У звіті за 1887р. попечитель навчального округу відзначив, що деякі з почесних службовців народних училищ відмовилися від своїх обов'язків з причини того, що можна було отримати іншу службу, яка не була пов'язана з добродійністю та обов'язковими пожертвами. Таким способом втратило значну кількість коштів Київське двокласне училище, оскільки звільнився почесний смотритель.

Як зазначив попечитель Київського навчального округу, найбільше почесних блюстителів було в Подільській губернії: 7 у Брацлавському повіті і 5 – у Вінницькому. Найбільші пожертвування на училища губернії зробив граф Протасов-Бахметєв, який пожертвував на Станіславчинське училище Вінницького повіту 1000 руб. на рік, а в Липово-Лиманському училищі цього повіту нагородив кращих випускників: одного парою волів, другого – коровою, третього – грошима. Цей незвичний спосіб добродійності поки що ніде більше не зустрічався; однак він був безперечно актуальним на той час.

У Київській губернії попечитель особливо відзначив землевласників – генерала-ад'ютанта Київського повіту М.І.Черткова, котрий щорічно жертвував на Кагарлицьке училище 400 руб., та графа Бутурліна, який утримував ремісниче відділення при Таганцькому училищі Канівського повіту.

Між почесними службовцями Полтавського повіту особливо виділялися своїми добродійними діями землевласники: князь М.І.Репнін (Яготин Пирятинського повіту), та Н.А.Устимович (землевласник у Хорольському повіті). Інші значні пожертви у Полтавській губернії попечитель відзначив такі: від почесного смотрителя Лохвицького міського двокласного училища князя Оберліані – 200 руб.; від почесного попечителя Городищенського початкового училища Лохвицького повіту Горвиця – 100 руб.; від попечителя Андріївського початкового училища В.А.Кочубея – 100 руб.; від землевласника Н.А.Устимовича на утримання Бурбанського і Софіївського училищ Хорольського повіту 1280 руб. щорічно; від землевласника п.Базилевича на утримання Вергуновського і Радіонівського училищ цього ж повіту; на Ново-Іванівське училище від почесного громадянина п.Перуткіна – щорічні відсотки з капіталу в сумі 1494 руб.; на утримання Тарадинцевського училища Лубенського повіту від нащадків Величка на відсотки з капіталу 3600 руб, незалежно від коштів земства; на утримання Крупнодерницького училища цього ж повіту від дружини штабс-

ротмістра С.Н.Забелло; на Денисівське училище від поміщика п.Лисевича – відсотки з капіталу 6000 руб.

Крім цього, пожертви від почесних блюстителів, приватних осіб та товариств у Полтавській губернії виразилися в додаткових цифрах. По Кобеляцькому повіту: від попечителя Михнівського училища 225р., Ровуценського (І.А.Баранник) – 120 руб., Дриждівського (І.А.Дрижа) – 100 руб. І від різних осіб дрібними внесками 150 руб. Як бачимо, звіт попечителя містить дані навіть про дрібні пожертви. По Константиноградському повіту: від Карлівської економії великої княгині Катерини Михайлівни 2715 руб., від Циглерівської економії великого князя Михайла Миколайовича 312 руб., від ротмістра О.І.Комісарова-Костромського 360 руб., від землевласниці Є.Д.Гриневиц 342 руб., від почесного блюстителя І.П.Джуковського 182 руб., від Карлівського церковного попечительства 120 руб., від різних осіб дрібними внесками 248 руб.

Кількісні та якісні показники доброчинності на цілі освіти у вказаних губерніях, безперечно, залежали від того, скільки коштувало навчання одного учня в навчальних закладах різного рівня (рис.2).

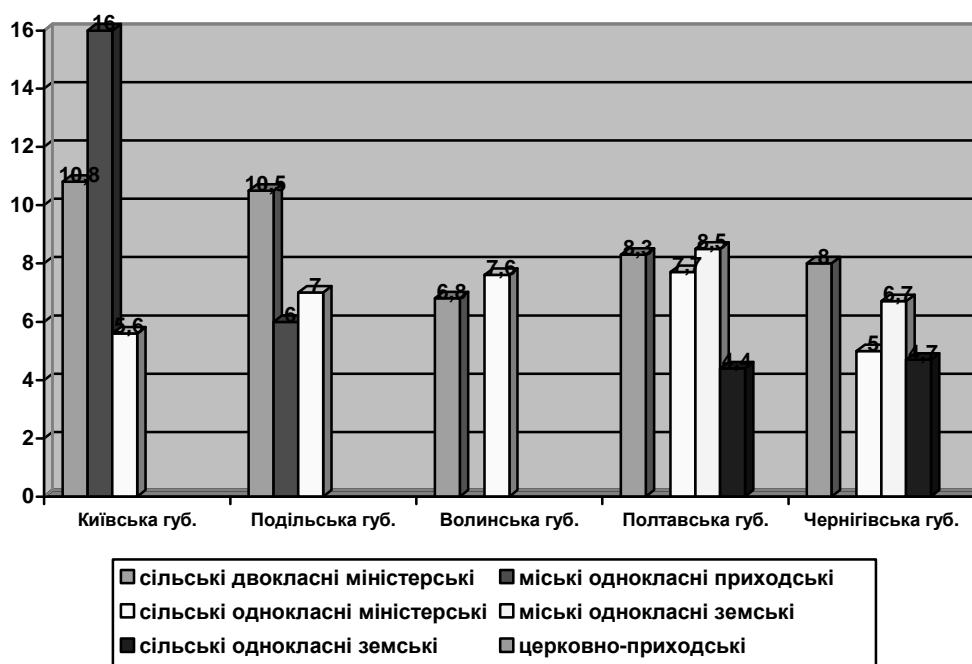
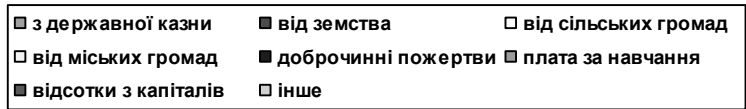
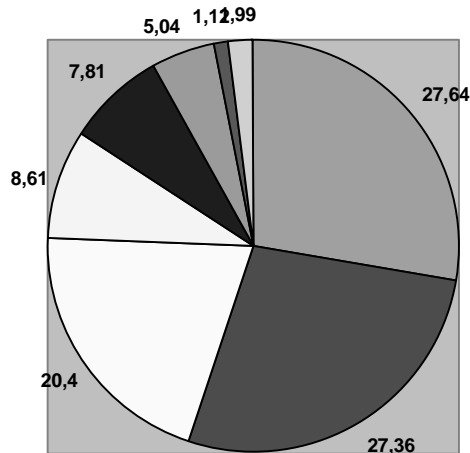

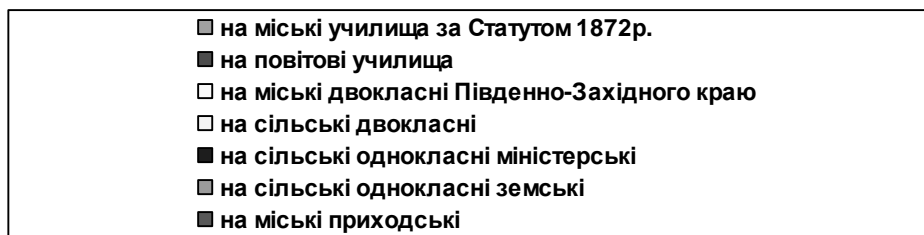
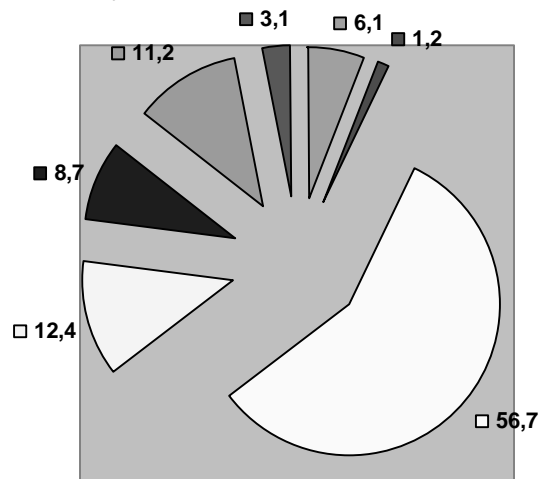
Рис.2. Вартість навчання одного учня в училищах (1887 рік).

Загалом за 1887 рік джерела фінансування розподілилися так, як на рис.3. За допомогою діаграми можна представити місце доброчинності серед інших джерел існування навчальних закладів.

Рис.3. Частка добродчинних пожертвувань серед джерел фінансування навчальних закладів у 1887р. (у відсотках)

Як видно з діаграми, загальна частка добродчинних пожертвувань складає 8,93% (відсотки з капіталів та пожертви). Ця сума становила 101 953 руб. і розподілялася між усіма навчальними закладами (рис.4.).

Рис.4. Розподіл добродчинних коштів між різними типами навчальних закладів (у відсотках).

Варто зауважити, що системи в розподілі коштів не було ніякої; все зумовлювалося регіоном, локальними соціокультурними умовами; не останню роль відігравав особистісний фактор – як щодо жертводавців, так і щодо адміністрації училищ та її організаторських здібностей. Одна особливість простежується одразу – це значна частка добродійних пожертв на міські училища західних губерній (56,7% від загальної суми пожертвувань). Попечитель замовчує, що утримувалися вони, як і раніше, переважно представниками польської громади, які тлумачили освіту як засіб підтримання свого високого етнонаціонального статусу. Але попечитель цілком справедливо зауважує, що у системі фінансування рік на рік не приходиться; навіть стабільні кошти державного казначейства не забезпечують сталого розвитку навчальних закладів. У звіті зазначено, що головними опікунами училищ виступали у Полтавській, Чернігівській, Подільській і Київській губерніях казна і сільські громади; а в Волинській губернії – побічні джерела, а саме – пожертви приватних товариств та відсотки з капіталів. Саме тут попечитель згадує про давні едукативні фонди, називаючи їх серед джерел фінансування, і саме на території Волині: „Серед однокласних сільських училищ деякі утримуються за рахунок збору з державних селян, інші – на кошти сільських громад, з доданням фондів...” (Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – 118с).

Особливе місце займала на той час розбудова навчальних закладів для жінок. Цій проблемі присвячено немало наукової літератури (Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – С.107) (дис. Єршової, інші джерела із зошита...). Однак про добродійність на жіночі навчальні заклади йдеться рідко. Проте час від часу попечителі звітувалися й про таке. У 1865р. п.Гогоцька, директор жіночого училища III розряду, відкрила першу жіночу початкову приватну школу, де діти з незаможних родин навчалися безплатно, а викладання загальноосвітніх предметів взяли на себе кілька осіб, які не вимагали за це вчительської платні.

У другій половині XIX століття, коли система добродійності на Правобережжі була досить розбудованою, едукативні фонди у звітах попечителів навчальних округів все одно виокремлювали в особливу групу, підкреслюючи, що це залишки колишніх пожертвувань польської шляхти на розвиток освіти в краї. У прокоментованому вище звіті попечителя Київського навчального округу за 1887 рік зазначено, що сільські однокласні міністерські училища утримуються з головних (державні кошти) та побічних фінансових джерел. Серед них 3,2% попечитель відводив фондам у Волинській губернії. Зрозуміло, що їх частка в загальній сумі пожертв не була значною. Однак у першій половині XIX століття вони відіграли значну роль у розбудові системи освіти Південно-Західних губерній.